

Šiuolaikinio ugdymo ir saviugdos autonomijos problema

Tatjana Bulajeva

Vilniaus universitetas

Spartėjantys demokratizacijos procesai keičia žmonių tarpusavio santykius, kurie švietimo sistemoje, lygiai kaip ir kitose socialinėse sistemose, yra dažnai apibūdinami kaip savitarpio priklausomumo, subordinacijos ar pavaldumo santykiai ir orientuoja žmogų siekti autonomijos. Kyla būtinybė visapusiškai išanalizuoti autonomijos problemą, išsiaiškinti autonomijos sąvoką bei sociologinius ir edukacinius autonomijos aspektus.

Tyrimo problemos aktualumas. Nuo seno mokymasis yra laikomas viena iš esmingiausių žmogaus veiklos sričių. Ilgus šimtmečius autonomijos problema nebuvo laikoma aktuali pedagogikos problema, nes dominavo samprata, kad besimokantieji – tai jaunų žmonių homogeninė populiacija, kad mokymasis – tai kitų žmonių (ugdytojų) vadovaujama veikla, vykdoma specialiose ugdymo institucijose. Šis procesas yra mokytojų valdomas ir jie yra atsakingi už besimokančiųjų pažangą bei žinių perteikimą.

Šiandien ugdytiniu laikomas ne tik vaikų darželio auklėtinis, vidurinės mokyklos moksleivis, universiteto studentas, bet ir pedagogas, kvalifikacijos, perkvalifikavimo ir visokių kitokių kursų klausytojas, t. y. besiuogdantis bet kokio amžiaus žmogus. Taigi XX amžiaus antrosios pusės mokslininkų dėmesys vis labiau kryo į suaugusiųjų mokymosi ypatumų aiškinimąsi, nes vis dažniau kalbame apie „nuolatinio mokymosi“ ir „mokymosi visą gyvenimą“ svarbą, apie būtinybę išugdyti tokį žmogų, kuris gebėtų būti savarankiškas, galėtų daryti autonomišnius sprendimus, būtų aktyvus savo gyvenimo kūrėjas, pats spręstų saviugdą problemas.

Tyrimo metodai ir tikslas. Problemai tirti buvo taikomi mokslinės literatūros analizės ir sisteminės analizės metodai, leidžiantys nagrinėti autonomiją – svarbų žmogaus ugdymo(si) sistemos aspektą, išskiriant esminius autonomijos sampratos ypatumus.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti autonomijos sampratos ypatumus ugdymo ir saviugdą kontekstu.

Autonomija [gr. *autonomia* < *autos* „pats“ + *nomos* „įstatymas, dėsnis“] dažniausiai suvokiama kaip tam tikras nepriklausomumas, tam tikra vidinė laisvė nuo išorės jėgų. Žodynuose randame daug autonomijos apibrėžimų, ir jie priklauso nuo to, kalbama apie „politinę autonomiją“, „švietimo autonomiją“, „sąžinės autonomiją“, „asmens auton-

miją“ ar autonomiją kaip psichologinę individo brandos savybę.

Autonomija kaip savo gyvenimo autorystė. Kiekvienas žmogus gali būti daugiau ar mažiau savarankiški. Plačiuoju požiūriu iš tikrųjų autonomiškai yra tie žmonės, kurie geba kurti savo gyvenimą ir lemti jo kryptį. Jie yra ne tik racionalūs veikėjai, kurie, įvertinę svarbią informaciją, gali rinktis iš turimų galimybių, bet jie dar gali kurti asmeninius planus, plėtoti ryšius ir pripažinti dalykinius išipareigojimus. Visi šie dalykai padeda sukonkretinti žmonių asmeninį vientisumą, orumo jausmą ir savigarbą. Žodžiu, „autonomiškai žmonės yra savo pasaulio kūrėjai, yra atsidavę planams, ryšiams ir reikalams, kurie lemia jų vertingą, šių asmenų požiūriu, gyvenimą“ (J. Raz, 1998, p. 418).

Yra du **autonomijos**, kaip savo gyvenimo autorystės, aspektai. Pirmasis – tai santykio aspektas: autonomiškas asmuo yra nepavaldus kito valiai. Kitas autonomijos aspektas – atvirų galimybių rinktis savitumas: prievartos sąlygomis ar esant natūraliems gyvenimo suvaržymams.

Minėjome, **a autonomija** dažniausiai apibrėžiama kaip laisvė, nepriklausomybė nuo kitų žmonių socialinės aplinkos suvaržymų. Yra žinoma, kad jokia autonomija negali suteikti absoliučios nepriklausomybės. Žmogus yra sociali būtybė ir, gyvendamas visuomenėje drauge su kitais žmonėmis, yra nuo jų priklausomas. Švietimo srityje, lygiai kaip ir kitose socialinėse sistemose, žmonių santykiai gali būti apibūdinami savitarpio priklausomumu.

Struktūrinės ir funkcinės autonomijos ypatumai. Norint išsiaiškinti kai kuriuos sociologinius autonomijos sąvokos aspektus, būtina skirti „**struktūrinę autonomiją**“ nuo

„**funkcinės autonomijos**“, pasiaiškinti šių sąvokų sąsają, skirtumus bei autonomijos ir *subordinacijos* (arba *pavaldumo*) santykį.

Struktūriniu kontekstu autonomija išreiškia tokius santykius, kai svarbios vienos sistemos dalies savybės, vidiniai ryšiai negali būti empiriškai kildinami iš atitinkamų kitų sistemos bruožių, t. y. viena socialinė sistema (ar subsystema) laikoma struktūriškai pavaldi kitai, kai pirmosios struktūra gali būti analitiškai redukuojama iki pastarosios.

Funkcionaliu kontekstu autonomiją galima konceptualizuoti taip: socialinė sistema laikoma funkcionaliai (internaliai ir eksternaliai) autonomine, jeigu ji nereprodukuoja kitos sistemos (ar subsystemos) funkcijų.

Taigi „funkcinė autonomija“ apibrėžia sistemos interakcijos ir kontrolės pobūdį, parodo, kaip išorinė kontrolė skverbiasi (arba ne) į vidinį sistemos funkcionavimą.

Absoliuti ir reliatyvi autonomija. Švietimo srityje ir ugdymo teorijoje dažniausiai susiduriama su **reliatyvios, arba santykinės, autonomijos** sąvoka.

Reliatyviai autonomine laikoma sistema (ar subsystema), kuri yra funkcionaliai autonominė, o struktūriškai ją dažnai sieja neautonominiai, *subordinacijos*, arba *pavaldumo*, santykiai, arba sistema struktūriškai autonominė, jai suteikiama teisė reprodukuoti tam tikras išorinių jėgų, t. y. valdžios, deleguojamas funkcijas.

Absoliuti autonomija esti tada, kai ji yra ir funkcinė, ir struktūrinė.

Visada yra pavojus, kad vienos funkcijos reprodukcija gali destruktvyviai veikti kitos funkcijos reprodukciją. Edukacinė subordinacija, pasak Christerio Fritzellio (1987), neturi jokio teorinio vidinio ryšio su švietimo kaita.

Edukacinės autonomijos–subordinacijos problema plačiuoju požiūriu yra švietimo sis-

1 lentelė. Autonomijos tipai

Autonomijos tipas	Funkcinė	Struktūrinė
Absoliuti	+	+
Santykinė	+	Subordinacija, pavaldumo santykiai
	Išorės jėgų dele- guojamų funkcijų reprodukcija	+

temos ir visuomenės santykių problema. Švietimo sistemai, nesvarbu, kad ir apie kokią jos lygmenį: interinstitucinį, intrainstitucinį ar interpersonalinį kalbėtume, stinga ir funkcinės, ir struktūrinės autonomijos, todėl galima kalbėti tik apie daugmaž santykinę švietimo sistemos autonomiją.

Besimokančiojo autonomija ir heteronomija. D. Little'o (1995) teigimu, **besimokančiojo autonomijos** (*learner autonomy*) sąvoka turi keletą miskoncepcijų (neteisingų koncepcijų).

Pirma, autonomija nėra išimtinai tai, kaip mokymasis yra organizuojamas mokyklinio ugdymo kontekstu. Ši miskoncepcija remiasi prielaida, kad, viena vertus, ugdytinio autonomijai reikia, kad ugdytojas atsakytų visos iniciatyvos ir proceso valdymo.

Antra vertus, manoma, kad bet kokia ugdytojo intervencija gali niveliuoti tą autonomiją ar autonomiškumą, kurią besimokantysis buvo įgijęs.

Trečia, autonomija suprantama kaip nauja metodologija. Žinoma, vargu ar besimokantysis taps autonomiškas be mokytojo aktyvaus padaršini- mo. Aišku, kad autonomijos ugdymo negalima užprogramuoti kažkokių pamokų ciklu.

Ketvirta miskoncepcija yra ta, kad autonomija laikoma lengvai apibūdinama elgsena. Žinoma, galima atpažinti autonomišką besimo-

kantį iš jo elgesio, bet žmogaus elgesys mokymosi ar savimokos kontekstu gali reikštis įvairiomis formomis priklausomai nuo amžiaus, asmenybės brandumo, mokymosi patirties ir poreikių save ugdyti. Taigi autonomija gali reikštis daugybe skirtingų būdų.

Penkta miskoncepcija artimai susijusi su ketvirtąja. Kartais klaidingai manoma, kad autonomija yra nuolatinė būseną, kurią pavyksta pasiekti tik kai kuriems laimingiesiems. Iš tiesų autonomija nėra lengvai įgyjama ir jos pastovumo niekas negali garantuoti.

Žmogus gali demonstruoti didelę autonomiją vienoje veiklos srityje ir būti **heteronomiškas** [gr. *heteros* „kitas“ – pirmoji sudurtinių žodžių dalis, reiškianti: kitas, kitoks + *nomos* „dėsnis, įstatymas“], t. y. neautonomiškas, priklausomas nuo kitų žmonių, kitoje srityje.

„Žmogaus buvimas pasaulyje yra *buvimas kartu*, t. y. buvimas su kitais žmonėmis. Jis dažnai yra kupinas įtampos ir konfliktų. Viena vertus, tam, kad asmuo save ugdydamas galėtų save realizuoti, jam reikalinga laisvės erdvė ir nepriklausomybė. Šiame žmogaus ir visuomenės konflikte yra dvi nesuderinamos kraštutinės pozicijos: *individualizmas*, paverčiantis visuomenę individualios laisvės erdve, kurioje viešpatauja savivalė, ir *kolektyvizmas*, individą laikantis tik visuomenės momentu ir tuo neigiantis jį kaip asmenį.

Svarbu ir tai, kad šitame *buvime kartu* asmeninių ir socialinių ryšių srityse žmonės yra įvairiškai vienas nuo kito priklausomi. *Priklausomybė* gali būti *natūrali* (kaip vaikų priklausomybė nuo tėvų ar kaip istoriškai visuomenėje susiklosčiusiose srutūrose, pvz., ugdytinio priklausomybė nuo ugdytojo), priklausomybė, kuri yra *savanoriškas nesavarankiškumas, ir liguista priklausomybė*.

Emancipacija, kaip savirealizacija, ima konfliktuoti su priklausomybe. Bręsdamas pamažu žmogus įsisąmonina savo priklausomybę, žengdamas iš savo nepilnametystės, jis kovoja su viskuo, nuo ko priklauso. Vėliau, kai žmogus labiau subręsta, jis suvokia ne tik savo priklausomybę, bet ir savo galimos nepriklausomybės ribas (A. Anzenbacher, 1992, p. 230).

Heteronomijos sąvoka į ugdymo teoriją atėjo iš E. Kanto idealistinės etikos. P. Candy (1991), remdamasis J. Piaget ir kitų mokslininkų darbais, mėginęs tiksliau apibrėžti **besimokančiojo autonomijos ir heteronomijos** sąvokas, pastarajai priskyrė tokius bruožus: egocentrizmą, vienapusę pagarbą, konformizmą, aklą tikėjimą autoritetu, poreikį būti kitų vadovaujamam (*other-directedness*) ir nuo kitų priklausomam, t. y. nesavarankiškam.

Autonomijai būdingi tokie bruožai: bendradarbiavimas, abipusė pagarpa, individualus kūrybingumas, lankstumas, racionalus kritiškumas, vidinis poreikis sau pačiam savarankiškai vadovauti (*inner-directedness*), nepriklausomybė, savarankiškumas.

Taigi autonomiją reikėtų suprasti kaip gebėjimą būti savarankiškam, mokančiam kritiškai reflektuoti ir daryti savarankiškus sprendimus. Individas, turintis asmeninę autonomiją, yra savarankiškas, laisvai pasirenka tikslus ir planus. Jis nepasiduoda kitų spaudimui, yra laisvas mąstydamas, savo sprendimais ir veiksmais. Jis savarankiškai susidoroja su iškilusiomis problemomis ir nesėkmėmis, save suvokia kaip autonomišką žmogų.

Toks asmeninės autonomijos apibrėžimas yra idealus. Žinoma, kad yra daugybė grėsmių ir veiksnių, kurie kliudo asmeninės autonomijos formavimuisi. Pagrindinė išorinė grės-

mė – visuomenės spaudimas, darantis poveikį žmonių požiūriams, vertybėms ir įsitikinimams. Autonomijos laipsnis priklauso nuo situacijos specifikos, pavyzdžiui, individas yra labiau autonomiškas siekdamas karjeros, nei sprenddamas dėl vedybų, rinkdamasis profesinį mokymąsi, nei besimokydamas naujų abstrakčių dalykų (T. Bulajeva, 2000).

Suaugusiųjų saviugdos požiūriu autonomiškumas suvokiamas kaip funkcinis potencialumas, gebėjimas autonomiškai funkcionuoti socialiniame, instituciniame, interpersonaliniame ir intrapersonaliniame lygmenimis.

Ir pedagoginiu, ir andragoginiu kontekstu santykinė autonomija yra labiau susijusi su epistemologija, nei su ugdymo turinio autonominiu pasirinkimu, su biurokratinės organizacijos abstrakčiomis taisyklėmis nei su partijų politika. Reliatyvioji autonomijos teorijai labiausiai rūpi, kaip žinios ir įgūdžiai, t. y. edukacinės vertybės, yra transformuojamos ir virsta potencialiomis darbo rinkos prekėmis bei darbo rinkai reikalingomis profesinėmis kvalifikacijomis.

Profesinė ir asmeninė autonomija. Pastaruoju metu dažnai kalbama apie kompetencijos autonomiškumą ir jo plėtotę, kuri yra suprantama kaip dirbančiojo asmeninio tobulėjimo procesas, kaip judėjimas link visiškos atsakomybės už socialinį veiksma. Struktūrinių ekonominių ir ideologinių suvaržymų sąlygomis tokia kompetencija dažnai yra tik reliatyviai autonominės kvalifikacijos raiška darbo veikloje.

Visų profesijų atstovai stengiasi išsikvoti **profesinę autonomiją**. Pedagogai nėra išimtis, o didžiumoje šalių ilgai egzistuojanti (ypač vidurinėse mokyklose) tradicinė „vieno mokytojo–vienos klasės“ organizacija sudaro pui-

klas galimybes reikštis pedagogo profesiniam autonomiškumui, bet, išėjęs iš klasės, mokytojas dažnai renkasi izoliaciją (D. Lortie, 1975; D. Little, 1989). Tam tikroms mokymosi užduotims atlikti tai – veiksminga darbo organizacija, o kitoms – ne. Vykstančios švietimo kaitos vadovų netenkina toks pusiau autonomiškas mokytojų vaidmuo. Sklandžiam švietimo reformos vyksmui svarbu, kad kolegiška „kooperacija“, t. y. bendradarbiavimas, dalijimasis profesinėmis mintimis su kitais pedagogais taptų kiekvienos mokyklos kultūros dalimi P. (Dalin ir kt., 1993).

D. Flinders (1988) tvirtina, jog mokytojai stengiasi turėti laiko, kad galėtų „susidoroti su darbu“, dažnai bendradarbiavimą su kolegomis mano esant gaisatį, jėgų atitraukimą nuo pagrindinių užduočių. Bendradarbiavimas yra svarbus daugeliui integruotų užduočių atlikti ir visuomenėje apskritai, ir šiuolaikinėje mokykloje, todėl nereikėtų vieno štampos keisti kitu.

Viena vertus, individualus darbo laikas yra svarbus tinkamai pasirengti, tam tikram įtvirtinamam darbui bei tolesnei saviugdai. Antra vertus, ugdymas(is), institucionalizuotas ar ne, yra interaktyvus socialinis procesas.

Jeigu besimokantysis tampa autonomiškas ir įgyja autonomišką gebėjimą save ugdyti ir mokyti, tai yra dėl to, kad, interaktyviai bendraudamas ir bendradarbiaudamas mokymosi procese, jis įgyja patirtį, kuria remdamasis susikuria vidinę struktūrą, leidžiančią iš interpersonalinės interakcijos mokymosi situacijoje pereiti į intrapersonalinį lygmenį, t. y. į savi-mokos ar saviugdos situaciją.

Asmeninė autonomija suvokiama kaip žmogaus ugdymo(si) tikslas ir procesas. Viena vertus, ugdydami žmogų siekiame didinti

jo autonomiją, antra vertus, norime, kad jis siektų nepriklausomybės, būti laisvas nuo visokių suvaržymų. Ugdymo procesas visada turi autonominio mokymosi bruožų. Trečia, autonomija yra būtina sėkmingos saviugdos bei mokymosi visą gyvenimą sąlyga.

Autonomijos siekimas yra savarankiškas ugdymasis, kai vyksta transformuojantis ir žmogų išvaduojantis, išlaisvinantis mokymasis. Niekas negali „išmokyti“ kito žmogaus savi-monės. Žmogus iš šalies gali savo parama, keliamais klausimais padėti šiam procesui vykti sklandžiai, nes mokymasis, kurio tikslas yra transformuoti ir pakeisti nuostatas, įsitikinimus ir vertybes, turi vykti tik sau vadovaujant, t. y. autonominės saviugdos būdu.

Išvados

1. Autonomija, kaip gyvenimo autorystė, yra svarbus kiekvieno žmogaus siekis. Autonomiškas asmuo yra nepavaldu kito asmens valiai, jis yra laisvas rinktis įvairias gyvenimo galimybes, prievartos sąlygomis ar esant natūraliems suvaržymams.

2. Žmogus yra sociali būtybė ir, gyvendamas visuomenėje drauge su kitais žmonėmis, yra priklausomas nuo kitų žmonių socialinės aplinkos suvaržymų.

3. Švietimo srityje, lygiai kaip ir kitose socialinėse sistemose, žmonių santykiai gali būti apibūdinami savitarpio priklausomumu.

4. Autonomija – svarbus žmogaus ugdymo(si) ir saviugdos aspektas. Tai saviugdos sąlyga ir tikslas.

5. Absoliuti ir santykinė autonomija, funkcinė ir struktūrinė autonomija, autonomija ir heteronomija – tai sąvokos, kurios yra svarbios besimokančiojo autonomijos sampratai.

LITERATŪRA

1. Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
2. Bulajeva T. Pedagogų profesinis tobulėjimas ir saviugda // Acta Peadagogica Vilnensia, 7. Vilnius, 2000.
3. Candy P. Self-Direction for Lifelong Learning. San Fransisco: Jossey-Bass, 1991.
4. Dalin P. ir kt. Mokyklos kultūros kaita. Vilnius, 1993.
5. Flinders D. Teacher Isolation and the New Reform // Journal of Curriculum and Supervision, 5(4), 1988.
6. Fritzell C. On the Concept of Relative Autonomy in Education Theory // British Journal of Sociology of Education, vol. 8, No. 1, 1987.
7. Little J. The Persistence of Privacy: Autonomy and Initiative in Teacher's Professional Relations. San Fransisco: AERA, 1989.
8. Little D. Learner Autonomy: Definitions, Issues and Problems. Dublin: Authentik, 1991.
9. Lortie D. Schoolteacher. Chicago: University of Chicago Press, 1975.
10. Raz J. Liberalizmas, autonomija ir neutralaus rūpinimosi politika // Šiuolaikinė politinė filosofija: antologija. Sudarė J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998.

THE PROBLEM OF AUTONOMY IN MODERN EDUCATION AND SELF-DEVELOPMENT

Tatjana Bulajeva

Summary

For long centuries the problem of autonomy in education was not discussed, because of the prevailing concept existing at the time.

The learners were understood as the homogenous group children or young people and their learning was understood as the process being controlled by the teacher, who had all the responsibility for the knowledge that pupils had to acquire and the progress that they had to make in learning and personal development.

From the modern perspective – autonomy is understood as the most important aspect of the system of development and self-development of man, as the authorship of life.

This article focuses on the problem of conceptualizing the autonomy in educational theory. It presents some peculiarities of autonomy in education, typology of autonomy, defining structural and functional autonomy, absolute and relative autonomy. The personal autonomy is understood as an important condition for conducting competent self-development as well as the aim of self-development

The article also dwells on the problems of autonomy / heteronomy of adult learners (teachers), involved in personal and professional self-development.

To organize a competent self-development and professional development an adult learner has to be an autonomous person so as to be able to control one's life, professional career and personal learning.

Gauta 2001 01 15

Priimta 2001 12 10